

Dinko Župan

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest
Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod

SAČUVANE ŠKOLSKKE SPOMENICE IZ 19. STOLJEĆA KAO IZVOR ZA POVIJEST ŠKOLSTVA NA PODRUČJU GRADA VALPOVA

UDK 373.3(497.5Valpovo)“18“

DOI 10.22586/ss.25.1.5

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 2. 11. 2024.

U radu se daje kraći prikaz povijesti školstva na području grada Valpova na osnovi sačuvanih školskih spomenica iz 19. stoljeća. Školske spomenice vrijedan su izvor za istraživanje povijesti školstva jer donose niz važnih podataka o povijesti pojedine škole. U radu se prikazuje povijest školstva na osnovi školske spomenice pučke škole u Valpovu te školskih spomenica škola iz valpovačkih prigradskih naselja Harkanovci, Ladimirevci i Ivanovci.¹

Ključne riječi: školske spomenice, povijest školstva, 19. stoljeće, Valpovo, Harkanovci, Ladimirevci, Ivanovci

Uvod

Prve školske spomenice počele su se voditi od sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća, kada je donesena odredba o pisanju školskih spomenica, a tu su odredbu zemaljske školske vlasti 1880. godine podigle na nivo naredbe u kojoj je detaljno opisano kako se trebaju pisati spomenice.² Tako se najveći broj najstarijih sačuvanih slavonskih školskih spomenica počeo voditi osamdesetih godina 19. stoljeća. Školske spomenice mogu poslužiti za istraživa-

¹ Rad je napravljen u sklopu internog projekta „Izvori za povijest istočne Hrvatske“ (IPIH 380-01-02-23-42) Hrvatskog instituta za povijest - Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Projekt financira Europska unija programom NextGenerationEU.

² *Školski i nastavni red za pučke učione u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1875), 14; „Naredba od 2. svibnja 1880. br. 241. glede školskih spomenica“, u: *Naredbe izdane na osnovu školskog zakona od 14. listopada 1874. do konca godine 1882.* (Zagreb, 1884), 164-168. O spomenicama kao školskim dokumentima vidi: Sonja Gaćina Škalamera, *Školski dokumenti Arhivske zbirke Hrvatskog školskog muzeja*, katalog izložbe (Zagreb, 2006), 28.

nja niza tema iz povijesti školstva, kao što su svakodnevni život učenika i učitelja u školi, položaj učiteljica i učitelja u sredini u kojoj su radili, povijest školskih vrtova, povijest ideoloških školskih praksi i rituala, povijest čitanja i knjižnica, povijest bolesti u školama i kulturno-antropoloških školskih praksi. Iako se u zadnjih dvadesetak godina u hrvatskoj historiografiji pojavilo nekoliko radova i knjiga koje tematiziraju školske spomenice, one su još uvijek nedovoljno istražene kao izvor za povijest školstva. Prvi je veći pregledni rad o slavonskim školskim spomenicama katalog izložbe *180 godina školstva Slatine i okolice*, u kojem je autorica izložbe i kataloga Dragica Šuvak u kratkim crtama obradila najstarije školske spomenice sa slatinskog područja.³ Puno detaljniji pregledni rad napravile su Renata Bošnjaković i Silvija Lučevnjak, koje su dale pregled najstarijih školskih spomenica našičkog kraja.⁴ Njihov pregledni rad može biti ogledan primjer i drugim zavičajnim muzejima kako treba popisati i obraditi sačuvane spomenice škola. Sličan rad napravila je Katarina Aladrović-Mehandžija koja je analizirala i dala pregled najstarijih školskih spomenica Broda i okolice koje se čuvaju u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu.⁵ Državni arhiv u Vukovaru pokrenuo je zanimljiv izdavački niz u kojem objavljuje transkribirane školske spomenice, a do sada su objavljene dvije uredničke knjige koje mogu biti ogledni primjer kako objavljivati transkribirane školske spomenice.⁶ O školskim spomenicama kao izvoru za istraživanje ideologizacije školstva pisao sam u radu u kojem sam analizirao kako je u školskim spomenicama zabilježen posjet bana Dragutina Khuena-Héderváryja nekim mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893. godine. U tom sam radu detaljno analizirao i posjet bana Valpovu, koji je opširno opisan u valpovačkoj školskoj spomenici.⁷ U ovom radu prikazat ću koje podatke o povijesti školstva možemo dobiti iz četiriju sačuvanih školskih spomenica iz 19. stoljeća s područja grada Valpova, a to su školske spomenice za škole u Valpovu, Harkanovcima, Ladimirevcima i Ivanovcima.

³ Dragica Šuvak, *180 godina školstva Slatine i okolice* (Slatina, 2002).

⁴ Renata Bošnjaković i Silvija Lučevnjak, „Školske spomenice i izvješća – prilog poznavanju povijesti našičkog školstva“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 9 (2007), 265-285.

⁵ Katarina Aladrović-Mehandžija, „Najstarije školske spomenice Broda i okolice iz Državnog arhiva u Slavonskom Brodu“, *Analiza povijest odgoja* 14 (2015), 49-68.

⁶ *Školske spomenice, knjiga 1. Pučka djevojačka škola i ženska stručna škola u Vukovaru 1917.-1933. i Državna djevojačka pučka škola u Vukovaru 1945.-1948.*, ur. Stjepan Prutki (Vukovar, 2015); *Spomenice županijskih škola. Zapisi u Spomenici za pučku učionu u Županji 1883.-1949.*, ur. Tomislav Čužić (Vukovar, 2019).

⁷ Dinko Župan, „‘Živio svijetli ban!’ (Kako je u školskim spomenicama i izvještajima zabilježen posjet bana Dragutina Khuena-Héderváryja nekim mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893.)“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 212-225.

Povijest školstva u Valpovu i okolici od kraja 18. do druge polovine 19. stoljeća

Godina 1774. u većini se literature navodi kao godina početka organiziranog školstva u Valpovu. Glavni je izvor na koji se poziva pri odabiru te godine *Grada za povijest školstva* Antuna Cuvaja.⁸ Tu godinu kao početnu godinu osnivanja valpovačke škole pokušao je osporiti Ive Mažuran u monografiji *Valpovo: Sedam stoljeća znakovite prošlosti* (2004). Prema mišljenju Ive Mažurana, osnovna škola u Valpovu započela je s radom 1785. godine, a kao argumente za tu godinu navodi darovnicu kuće Kate Pihrolović iz 1784., kojom je Valpovo dobilo prvi školski prostor, te odluku skupštine Virovitičke županije o izboru Antona Tagliebera za učitelja u Valpovu 1785. godine.⁹ No, tezu Antuna Cuvaja o 1774. godini kao početnoj godini kontinuiranog školovanja djece u Valpovu potvrdio je Stjepan Sršan prikazujući popis "O stanju škola u Slavoniji 1774." koji se nalazi u biskupskom i kaptolskom arhivu u Pečuhu.¹⁰ U popisu iz 1774. spominje se učitelj u Valpovu Ivan Gyongyosi, koji je držao nastavu za 20 učenika. Osim 1774. i 1785., u *Statistici narodnjega školstva u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji* (1875) kao početak rada valpovačke škole navodi se godina 1782., koja se spominje i u valpovačkoj školskoj spomenici iz 19. stoljeća.¹¹ Kao izvor za tu godinu vjerojatno je poslužila zabilješka iz kanonskih vizitacija valpovačko-miholjačkog područja (1730-1830) u kojoj je zabilježeno da je 1782. u Valpovu radio učitelj Đuro Ledai, čija je učiteljska kuća zajedno sa školskom sobom bila u „jadnom stanju”. U tom se izvoru navodi i da je 1754. „vlastelinski ubirač poreza” dječacima u Valpovu držao nastavu na njemačkom i latinskom jeziku.¹² Tu je očito bila riječ o potpuno privatnoj i nesustavnoj poduci, pa tu godinu možemo sa sigurnošću odbaciti kao godinu početka školstva u Valpovu. Godinu 1782. također možemo odbaciti kao godinu početka kontinuiranog rada valpovačke osnovne škole jer se u kanonskim vizitacijama samo navodi da je tada postojala škola u Valpovu, ali ne i kada je ta škola počela s radom. Podatak iz kanonskih vizitacija dodatno opovrgava i tezu Ive Mažurana o 1785. kao godini početka osnovnog školstva u Valpovu. Darovnica Kate Pihrolović iz 1784. godine postaje jasnija kada znamo da je 1782. učiteljska i školska kuća bila u „jadnom stanju”, jer

⁸ Detaljnije o povijesti školstva u Valpovštini vidi: Dinko Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću* (Valpovo, 2024).

⁹ Ive Mažuran, *Valpovo: Sedam stoljeća znakovite prošlosti* (Valpovo, 2004), 85.

¹⁰ Stjepan Sršan, „Pučke škole na području Pečuške biskupije u Istočnoj Hrvatskoj do 1774.“, *Zbornik Belišća* 3 (Belišće, 2009), 163-172.

¹¹ Dinko Župan, „Dvije kraće crtice povodom školskih obljetnica u Valpovu i Nardu“, *Valpovački godišnjak* 20 (2015), 84.

¹² *Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje 1730-1830.*, ur. Stjepan Sršan (Osijek, 2005), 61 i 129.

se očito već tada tražio novi prostor za održavanje nastave. Argumentacija Ive Mažurana kako škola u Valpovu nije mogla postojati bez školske zgrade samo je naizgled plauzibilna jer u kanonskim vizitacijama i kasnijim školskim izvještajima često nalazimo podatak o smještanju škola u unajmljenim kućama. U Ladimirevcima se, na primjer, nastava od osnivanja škole 1852. godine pa sve do izgradnje školske zgrade 1900. godine odvijala u adaptiranim vlastelinskim kućama. Imajući u vidu sve do sada poznate dokumente, možemo zaključiti da je kontinuirano školovanje djece u Valpovu započelo 1774. godine, kako je zabilježeno u popisu koji se nalazi u biskupskom i kap-tolskom arhivu u Pečuhu.

Dakle, u Valpovu je prva škola počela s radom 1774. godine, što je zanimljiva podudarnost s godinom kada započinje i velika terezijanska reforma školstva na nivou čitave Habsburške Monarhije. Valpovačka trivijalna škola iz 1774. godine prva je stalna škola u Valpovu i od tada traje kontinuirani rad škole u sklopu državnog odgojno-obrazovnog sustava. Tek s terezijanskom reformom školstva možemo govoriti o školstvu kao odgojno-obrazovnom sustavu, sustavu o kojem država preuzima brigu pokušavajući mu dati jedinstvenu formu na čitavom području tadašnje Habsburške Monarhije. Do terezijanske reforme školstva u civilnom dijelu Slavonije radilo je tek desetak škola, koje su uglavnom vodili svećenici. Nacrt novog ustrojstva škola za Habsburšku Monarhiju, na poziv kraljice Marije Terezije, izradio je njemački pedagog Johann Ignaz Felbiger. Na osnovi njegovih zamisli 1774. donesena je naredba *Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u kraljevsko-carskim nasljednim zemljama*.¹³ Iako ta naredba nije imala snagu zakona, njena primjena bila je obvezatna. Iz naredbe je vidljivo da je državna reforma školstva u Habsburškoj Monarhiji bila pod velikim utjecajem prosvjetiteljskih teorija koje su obrazovno-odgojni sistem označile kao glavni pokretač napretka. Osnovu nove školske organizacije činile su trivijalne škole s jednim učiteljem, koje su se trebale osnivati u svakom mjestu sa župnom crkvom. Učenici su u tim školama trebali naučiti čitati, pisati i računati, a pored toga posebna se pažnja pridavala nastavi vjeronauka. U okružnim gradovima osnivale su se glavne škole, obično s dva ili tri učitelja, u kojima su se učili i dodatni predmeti kao što su latinski jezik, zemljopis, gospodarstvo, crtanje i geometrija. Valpovačka trivijalna škola svoj je status promijenila 1835. godine, kada postaje glavna škola. Dok su trivijalne škole dječaci i djevojčice uglavnom polazili zajedno, za glavne škole je preporučeno spolno odvajanje, odnosno stvaranje posebnih djevojačkih škola, što se u Valpovu dogodilo 1869. godine. Vrh elementarnog školskog sustava činile su normalne (uzorne) škole s četiri učitelja koje su se osnivale u središtima pokrajina, a učenike su pripremale i za učiteljsko zanimanje. Nadzor nad trivijalnim

¹³ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 7.

školama imali su svećenici, a nad normalnim i glavnim školama ravnatelji. Naredba iz 1774. nije vrijedila u cijeloj Slavoniji, već samo u Vojnoj krajini, jer je 1777. donesena naredba *Opći školski sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane* (*Ratio educationis*), koja je važila na području civilne Slavonije. Nezadovoljna općim uvođenjem njemačkog jezika u škole, ugarska strana zahtijevala je donošenje drukčijeg školskog sistema. No, nova naredba ni po čemu se bitno nije razlikovala od naredbe iz 1774. godine, a njeno donošenje samo je formalno trebalo zadovoljiti ugarsko-hrvatsku stranu. Naredba o uređenju školstva iz 1777. bila je korigirana 1806. kada je donesen novi *Opći školski sustav*, koji je bio na snazi do 1845. Dvije velike prepreke za razvoj tadašnjeg slavonskog školstva bile su manjak novca za podizanje škola i nedostatak školovanih učitelja. Država je gotovo sve financije za osnovno školstvo prebacila na teret lokalnih sredina, tako da je osnivanje novih škola potpuno ovisilo o spremnosti lokalnih vlasti i pojedinaca, najčešće vlastelina, da financiraju razvoj školstva na svome području.¹⁴

Kraj 18. i prvu polovicu 19. stoljeća u valpovačkoj je trivijalnoj školi obilježio rad učitelja Mihaela Schönhoffa, koji je u Valpovu radio od kraja 18. stoljeća pa sve do 1840. godine. On se rodio 1775. u Novom Selu u Bačkoj, a nakon završne normalne škole radio je u Vinkovcima i Osijeku, gdje je položio učiteljski ispit. Odobrenje za učiteljski rad dobio je od zagrebačkog nadzornika narodnih škola. Sve do sredine 19. stoljeća u Hrvatskoj nisu postojala posebna učilišta za učitelje i učiteljice, nego su se povremeno samo polagali učiteljski ispiti pri normalnoj ili pojedinoj glavnoj školi. Učiteljske obaveze tada su više bile okrenute prema drugim poslovima negoli prema školskoj nastavi (sviranje orgulja, poslovi zvonara i pisara). Učiteljima su upravo ti poslovi osiguravali dodatne prihode za kakav-takav život. Tako je bilo i s učiteljem Mihaelom Schönhoffom, koji je prema istraživanjima Ljerke Perči na platnoj listi valpovačkog vlastelinstva bio od 1793. godine.¹⁵ Schönhoff je bio vrstan orguljaš pa je upravo zbog toga dobio učiteljski angažman u Valpovu. U kanonskim vizitacijama za 1829. o njegovim učiteljskim prihodima zapisano je sljedeće: „Ima od svakog bračnog para u cijeloj župi 1/8 mjere pšenice ili kukuruza. Od općine ima 18 hvati ogrjevnih drva iz vlastelinske šume. A od časnog vlastelinstva 30 forinti u gotovini, zatim 20 mjera pšenice, jednog bravca, 2 kola sijena pa je zato dužan svake nedjelje i blagdana svirati orgulje u vlastelinskoj kapeli.“¹⁶ Iz istog izvora saznajemo i to da je vlastelinstvo općini prodalo kuću u kojoj je bila smještena škola. Ne znamo

¹⁴ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 9.

¹⁵ Ljerka Perči, „Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann“, *Analiz Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 22 (2006), 121.

¹⁶ *Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje 1730-1830.*, 523.

je li tu zapravo riječ o kući Kate Phirlović jer se lokacija njezine kuće podudara s lokacijom školske zgrade pokraj crkve izgrađene 1859. godine. Prema kanonskim vizitacijama iz 1820. godine ta se školska kuća sastojala od jedne velike sobe u kojoj se održavala nastava, zatim od jedne male sobe u kojoj je živio učitelj te od kuhinje, smočnice i malog podruma. Sva tri razreda valpovačke trivijalne škole, koju je polazio 61 učenik (45 dječaka i 16 djevojčica), bila su podučavana u istoj učionici. Slabiji polazak djevojčica u odnosu na dječake nije bio neobičan u to vrijeme jer je veliki dio roditelja sve do kraja 19. stoljeća smatrao kako ženskoj djeci nije potrebno školsko obrazovanje. Učitelju Schönhoffu posao u školi je donosio samo dio prihoda jer je od početka svojeg rada u Valpovu podučavao i djecu Josipa Prandaua, o čemu je posebno brinula barunova supruga Marija. Tako je učitelj Schönhoff godine 1801. za šest mjeseci poduke barunove djece dobio 27 forinti i isto toliko 1802. godine. Za dvomjesečnu poduku Amalije Prandau 1808. godine dobio je 30 forinti, a od 1811. godine uz Amaliju i Floru podučavao je i Gustava Prandaua te mu je, prema istraživanjima Ljerke Perči, te godine isplaćeno za 605 održanih lekcija.¹⁷

U to vrijeme na snazi je bila školska naredba "Opći školski i naučni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane" iz 1806. godine. No, budući da ta naredba nije pridonijela poboljšanju stanja u prosvjeti, ugarska je vlada povjerila grofu Apponyiu izradu nove školske naredbe. Naredba pod nazivom Sustav osnovnih škola (*Systema scholarum elementarium*) izdana u srpnju 1845. regulirala je ustrojstvo početnih škola, kako u Ugarskoj, tako i na području Banske Hrvatske. Prema tom sustavu osnovne škole se dijele na niže, s dva razreda, i više, s četiri razreda. Na polazak škole bila su obavezna sva djeca od šeste do dvanaeste godine. Naredbom je preporučeno da se dječачke škole odvoje od djevojačkih, a u školama koje su dječaci i djevojčice polazili zajedno preporučeno je spolno odvajanje po smjenama ili prostorno odvajanje po klupama. Valpovačka škola će 1869. godine biti podijeljena na dječачku i djevojačku. Postojali su posebni nastavni programi za osnovne dječачke i djevojačke škole, jer su se djevojčice trebale obrazovati za "ženska", a dječaci za "muška" zanimanja. Pored spolnih razlika, postojale su i distinkcija u obrazovanju seoske i gradske djece te socijalna podjela jer djeca siromašnih roditelja nisu pohađala više osnovne škole. Naredbom se također preporučuje osnivanje škola u svakom mjestu sa župnom crkvom, a u svim rimokatoličkim osnovnim školama župnici su ujedno postali i nadzornici, odnosno ravnatelji. Vjeronauk je, uz pisanje i računanje, imao središnje mjesto u nastavnom programu. U seoskim školama uči se samo čitanje i pisanje na narodnom jeziku, dok se u gradskim školama uči i mađarski, a u četvrtom razredu i njemački jezik. Prema naredbi iz 1845. vrhovni nadzor nad školama

¹⁷ Perči, „Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu“, 121.

vrši Ugarsko namjesničko vijeće, dok su dijecezanski biskupi bili nadležni za vjersko obrazovanje učenika. Neposredan nadzor škola vršili su pokrajinski i okružni nadzornici, odnosno ravnatelji škola. Gotovo sve troškove vezane uz škole (zgrade, plaće i inventar) trebale su pokriti općine, stoga ne čudi što ni nakon ove naredbe nije došlo do znatnijeg povećanja broja škola jer su općine bile presiromašne da bi financirale podizanje i održavanje škola. Nadzornici su morali voditi brigu o redovitom polasku škole, a roditelji koji svoju djecu nisu slali u školu mogli su biti novčano kažnjeni. Naredba je omogućavala izostanak djece iz škole u vrijeme sezonskih poljoprivrednih radova.¹⁸

Deset godina prije donošenja te naredbe valpovačka je škola 1835. dobila status glavne škole, čime je Valpovo postalo važno obrazovno središte. Tada je upravitelj škole postao Pavao Gotlibović, a učitelji je od 1836. bio Petar Krez (Kres) i od 1837. Ferdinand Krauze. Od 1837. do 1840. godine učitelj je bio Josephus Schönhoff, za kojeg možemo pretpostaviti da je bio sin dugogodišnjeg valpovačkog učitelja Michaela Schönhoffa, a nakon njega na školi su radili učitelji Franciscus Kovach (Franjo Kovač) i Antun Schweitzer (Helivey) koji je na valpovačkoj školi radio do 1856. godine.¹⁹

Nakon ukinuća vrhovnog školskog ravnateljstva (1851) glavni nadzor nad školama imala je "zemaljska školska oblast". Ona je bila nadležna na području koje je prije pokrivalo ugarsko namjesništvo. To se tijelo sastojalo od tri člana, a jedan od članova je bio savjetnik za pučke škole. On je trebao voditi brigu o stanju osnovnih škola, podnositi prijedloge za poboljšanje rada škola, redovito obilaziti škole na terenu, izvještavati o djelovanju učiteljskih skupština i sudjelovati u njihovoj organizaciji. Radi što uspješnije provedbe reorganizacije školstva "zemaljska školska oblast" je u lipnju 1851. izdala naredbu kojom je odredila način popisa pučkih škola i regulirala proceduru osnivanja novih škola. Ta je naredba pokazala određenu učinkovitost na području Valpovštine jer su na osnovi nje otvorene tri nove škole: u Brođancima (1851), Ladimirevcima (1852) i Bizovcu (1852). Naredbom iz 1851. predložene su i mjere poboljšanja položaja učitelja. Njima je u svim seoskim školama morao biti osiguran besplatan smještaj i minimalna plaća od 300 forinti godišnje. Od dodatnih poslova, učiteljima je bio dopušten posao orguljaša, a zabranjen posao seoskih bilježnika i zvonara. Insistiranje na stručnosti i boljem ekonomskom stanju učitelja nije osiguravalo i autonomiju nastavnčkog djelovanja. Učitelji su u svom radu imali ograničenu slobodu jer su im crkvene vlasti striktno određivale način i područje njihovog obrazovnog i odgojnog rada. Crkvene vlasti su svoj utjecaj nad školstvom još više povećale nakon 1855. kada je konkordatom i pravno regulirana crkvena

¹⁸ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 9.

¹⁹ Dinko Župan, "Učitelji i učiteljice u valpovačkoj osnovnoj školi (1774-1901)", *Valpovački godišnjak* 26 (2021), 14-15.

uprava nad školama. U dijelu konkordata koji se odnosi na školstvo jasno je određeno područje biskupskog utjecaja, a učitelji su konkordatom faktički stavljeni pod potpuni nadzor crkvene hijerarhije. No, bez obzira na to, neoapsolutističko školstvo predstavljalo je važnu prekretnicu u modernizaciji školstva. Iako je i u tom periodu stanje u školstvu bilo daleko od poželjnog (slabo pohađanje nastave, mali broj škola, neadekvatne učionice itd.), ipak se može sa sigurnošću govoriti o povećanju broja škola i učenika u tom razdoblju. Od početka pedesetih godina dolazi do povećanja broja škola i učenika, pojačanog uređenja školskih zgrada i učionica, reguliranja stručne izobrazbe nastavnika te do redovitog stručnog nadzora nad radom škola, što nam potvrđuju i sačuvane školske valovnice.

Školske valovnice (*schulfassung*) bile su prve službene školske ankete koje su u školsku administraciju uvele neoapsolutističke vlasti pedesetih godina 19. stoljeća.²⁰ Školske valovnice su pisane dvojezično, na njemačkom i hrvatskom jeziku, što je bilo u skladu s tadašnjom bečkom centralističkom jezičnom politikom. U školskim valovnicama bilježili su se podaci o broju djece obavezne na polazak škole, učiteljskoj plaći, troškovima uzdržavanja škole i stanju školske zgrade. Školske valovnice za Valpovo (1857 i 1869), Bizovac (1857) i Ladimirevce (1857) čuvaju se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i vrlo su dragocjen izvor za povijest školstva u Valpovštini sredinom 19. stoljeća.²¹ Naime, u sklopu školskih valovnica često se mogu naći i školske zakladnice, odnosno ugovori o uzdržavanju škola i učiteljskim plaćama. Valpovačka školska valovnica iz 1857. donosi nam dragocjen podatak o tome kako je 1856. godine izgorjela tadašnja školska kuća zajedno s učiteljskim stanom, te da se planirala izgradnja nove školske zgrade. Iz te valovnice saznajemo da su na polazak škole bil obavezni 121 djevojčica i 93 dječaka, te da se nastava u valpovačkoj školi odvijala na „njemačkom i slavonskom jeziku“.²² Za razdoblje neoapsolutizma često se veže pojam germanizacije. No, na taj pojam ne treba gledati jednoznačno jer osnovno školstvo nije tako intenzivno bilo izloženo nastojanjima centralističke jezične politike kao srednje školstvo. Kod osnovnih škola elementi te politike djelomično su vidljivi samo u glavnim školama, dok u trivijalnim školama ta jezična politika gotovo da nije došla do izražaja. U glavnim se školama raznim naredbama nastojala pojačati nastava njemačkog jezika, a u trivijalnim se školama nije toliko insistiralo na njoj. Nastavnom osnovom iz 1858. određeno je da učenje njemačkog jezika u osnovnim školama počinje u drugom polugodištu drugog razreda, ali za razliku od gimnazija, u kojima je nastavni jezik bio njemački, u osnovnim je školama nastavni jezik bio hrvatski. Od 1856. godine, kada je

²⁰ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 13.

²¹ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 15.

²² Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 15.

izgorjela školska zgrada, u valpovačkoj je školi radio učitelj Antun Truhelka, otac Jagode Truhelke. Antun Truhelka je bio vrstan orguljaš, što mu je očito bila dobra preporuka za dobivanje učiteljskog mjesta u Valpovu. Truhelka je u Valpovu radio do 1860. godine, kada se seli u osječku Tvrđu, gdje je nastavio raditi kao učitelj. Truhelka je bio vrlo istaknuti učitelj i jedan od osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Hrvatski pedagoško-književni zbor osnovan je 1871. s ciljem stručnog usavršavanja učitelja i učiteljica. Zbor je izdavao dvije za tadašnje školstvo vrlo vrijedne edicije (Knjižnica za učitelje i Knjižnica za mladež), a od 1873. preuzeo je izdavanje stručnog školskog časopisa *Napredak*. Iste je godine pokrenuo i izdavanje časopisa za djecu *Smilje*, da bi 1901. počeo izdavati i prvi hrvatski časopis za žene *Domaće ognjište*. Među osnivačima bili su tadašnji istaknuti pedagozi i učitelji: Ivan Filipović, Stjepan Basariček, Mijat Stojanović, Skender Fabković, Ljudevit Modec, Vjenceslav Marik, Ante Truhelka te učiteljica Marija Fabković (svi osnivači Zbora nalaze se na slici). Zbor je krajem 19. stoljeća imao preko tisuću članova. Druga valpovačka valovnica iz 1869. donosi nam podatak o tome da je nastava u novoizgrađenoj školskoj zgradi započela 1860. godine (današnja zgrada Edukacijsko-interpretacijskog centra Matije Petra Katančića).²³

U sklopu te valovnice nalazi se i dodatak zakladnici kojim se 1869. ponovno regulira prijašnji ugovor o primanjima za valpovačkog učitelja i ravnatelja Ivana Markovića. Ivan Marković je, kao i Truhelka, bio vrstan orguljaš i glazbenik, što mu je omogućilo dobivanje mjesta u valpovačkoj pučkoj školi, u kojoj je provodio jednu od najvažnijih školskih reformi u drugoj polovini 19. stoljeća. Bila je to reforma školstva koju je proveo ban Ivan Mažuranić. Nakon što je 1873. godine postao ban, Ivan Mažuranić je predstojniku odjela za bogoštovlje i nastavu Pavlu Muhiću i njegovom savjetniku Janku Jurkoviću dao zadaću da sastave nacrt za novu školsku osnovu.²⁴ Tijekom travnja 1874. godine Mažuranić je sazvao stručnu konferenciju na kojoj se raspravljalo o tom nacrtu s ciljem da se on uobliči u zakonsku osnovu. Uz Mažuranića i dva predstavnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (Pavla Muhića i Janka Jurkovića) na toj su konferenciji još sudjelovali dva školska nadzornika iz Vojne krajine (Živko Vukasović i Andrija Knežević), dva ravnatelja zagrebačkih škola (Franjo Petračić i Franjo Klaić), profesor realke Ivan Stožir, dijecezanski školski nadzornik Adolfo Veber Tkalčević i učitelj Ivan Filipović. Oni su zajedno s vladinim predstavnicima kreirali novu školsku zakonsku osnovu. Nakon što je Franjo Josip I. dao predsankciju za zakonsku osnovu, Mažuranić ju je 19. kolovoza 1874. godine predao u saborsku proceduru. Nakon završene specijalne saborske rasprave zakon je 14. listopada 1874. dobio

²³ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 15.

²⁴ Dinko Župan, „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.)“, *Scriinia Slavonica* 2 (2002), 281.

potvrdu vladara. Prema *Zakonu ob ustroju pučkih školah i preparandijah*, svrha pučkog školstva je religijski i moralni odgoj djece i obrazovanje za građanski život. Posebno je naglašeno da, osim „duševnih“, škola kod učenika treba razvijati i „tjelesne sile“, tako da je od 1874. godine kao obavezan predmet u škole uvedena tjelovježba. Osnovne škole su se po novom zakonu dijelile na opće i građanske; građanske škole su bile uglavnom više djevojačke škole, koje su sada bile uključene u sustav pučkog školstva.²⁵ Uspostavom općih četverorazrednih pučkih škola ukinuta je gotovo stogodišnja razlika između trivijalnih i glavnih škola. Zakonom se također ne prave bitne razlike između seoskih i gradskih škola, što je bio slučaj u svim prethodnim školskim sustavima i u svim predloženim osnovama. Na taj se način htjela dati općenitost školstvu i izjednačiti sve učenike u obrazovanju, bez obzira na mjesto pohađanja škole. Svaka školska općina morala je imati školski odbor, koji je upravljao školom i morao se sastajati svakih mjesec dana. Stalni članovi odbora bili su načelnik općine, učitelj, župnik i školski patron, dok su se ostali članovi birali svake tri godine.²⁶ Zadaće školskog odbora su bile: vođenje brige o stanju škole i njezinu pohađanju, predlaganje novih učitelja, upravljanje školskom blagajnom, nadziranje rada učitelja i posredovanje između njega i roditelja. Funkciju predsjednika školskog odbora, koja je bila spojena s funkcijom mjesnog školskog nadzornika, obavljali su ugledni mještani; tako su u Valpovu od sedamdesetih godina do kraja 19. stoljeća tu funkciju obavljali ljekarnik Aleksandar Deszathy, kotarski sudac Pajo Georgijević i župnik Ivan Csepely.²⁷

Školskim zakonom iz 1874. tjelovježba je postala obavezan predmet u svim pučkim školama Banske Hrvatske. Nastavu tjelovježbe u valpovačkoj je školi znatno unaprijedio učitelj Leonardo Fichtner, koji je nakon dolaska u Valpovo predložio popravak i poboljšanje sprava za vježbanje. Pored toga, učitelj Fichtner je znatno unaprijedio i školski vrt u Valpovu.²⁸ Školskim zakonom iz 1874. godine određeno je da uz svaku školu treba postojati i školski vrt. U valpovačkoj školskoj spomenici učitelj Šime Vudý navodi da do njegova dolaska u Valpovo (1881) nije bilo školskog vrta, odnosno da je postojao „samo po imenu“. Tijekom školske godine 1884/5. učitelj i ravnatelj Josip Mesić navodi da se počelo ozbiljnije raditi u školskom vrtu te da je „sjeme posijano“. Taj se uzlet školskog vrta podudarao s dolaskom učitelja Leonarda Fichtnera u valpovačku školu 1884. godine. Najveći problem provedbe

²⁵ Župan, „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.)“, 281.

²⁶ Župan, „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.)“, 282.

²⁷ *Počastna knjiga obće pučke škole Valpovo*, Školski arhiv, Muzej Valpovštine.

²⁸ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu* (1881-1946), Školski arhiv, Muzej Valpovštine.

Mažuranićeve reforme školstva bilo je povećanje polaska djece u škole. Za rješavanje problema nepohađanja škola novi je zakon ponudio niz mjera. One su se očitovale u više oblika sankcija prema roditeljima ili starateljima koji nisu redovito ili nisu uopće slali djecu u školu. Budući da je osnovno školstvo postalo obavezno, roditelji su bili dužni slati djecu u školu. Ukoliko to ne bi činili, općinski školski odbor ih je bio dužan opomenuti. Ako nakon opomene i dalje ne bi slali djecu u školu morali su platiti novčanu kaznu od 1 do 10 forinti, a ukoliko to ne bi mogli platiti mogli su biti kažnjeni s jednim ili dva dana zatvora. Iz valpovačke školske spomenice vidljivo je kako se godišnje u Valpovu roditeljima izricalo do 200 opomena zbog neredovitog slanja djece u škole. Školskim zakonom iz 1874. godine učitelji i učiteljice su dobili strukovnu samostalnost. Zakonom je bilo planirano rješavanje redovitog isplaćivanja učiteljskih plaća na taj način da su ih školske općine bile dužne učiteljima isplatiti svaki mjesec unaprijed. Zakonom su učiteljice izjednačene u plaći s učiteljima, što je Mažuranićev zakon svrstavalo među rijetke zakone u Europi koji na taj način nisu vršili diskriminaciju učiteljica. No, u praksi su učiteljice uglavnom imale manja dodatna primanja od učitelja, što je vidljivo i na dodatnim primanjima u valpovačkoj pučkoj školi. Tako se dugogodišnja valpovačka učiteljica Jelisava Mihić, koja je u Valpovu radila od 1871. do 1909. godine, neprekidno morala boriti za svoja prava učiteljice, što je vidljivo iz njezinih dopisa školskom odboru.²⁹ Za vrijeme Mažuranićeve reforme školstva donesena je i odredba o pisanju školskih spomenica, koje su dragocjen izvor za povijest školstva.

Sačuvane školske spomenice s područja grada Valpova iz 19. stoljeća

Sačuvane spomenice škola iz 19. stoljeća zahvalan su izvor za istraživanje povijesti školstva jer donose zanimljive i slabo dostupne podatke o povijesti pojedinih škola. Školske spomenice mogu biti koristan izvor i za pisanje povijesti samih mjesta i gradova u kojima su škole smještene jer u svojim ljetopisima donose podatke i o događajima vezanim za lokalnu i regionalnu povijest.³⁰ Pored toga što su dobar izvor za istraživanje mikropovijesne problematike, školske spomenice donose i niz podataka za istraživanje povijesti svakodnevnog života, kako učenika i učenica, tako i učitelja i učiteljica. Budući da su pisci spomenica učitelji i učiteljice ili ravnatelji i ravnateljice škola, spomenice daju određenu perspektivu odozdo, iz koje se opisuje školski svijet života koji je nevidljiv u službenim školskim izvještajima. Nasuprot bezličnim tiskanim školskim izvještajima, rukom pisane školske spomenice već kroz različite rukopise ukazuju na osobnu dimenziju učitelja i učiteljica koji

²⁹ Župan, „Učitelji i učiteljice u valpovačkoj osnovnoj školi (1774-1901)“, 10.

³⁰ Župan, „‘Živio svijetli ban!’“, 212.

su ih pisali. Rukom pisane školske spomenice svojevrsni su dnevnički zapis života škole jer su se učitelji i učiteljice koji su ih pisali često poistovjećivali sa školama u kojima su radili. Piscima spomenica, život škole bio je njihov život. Naime, oni su doslovno živjeli u školama jer su učiteljski stanovi najčešće bili spojeni sa školskim zgradama. Prve spomenice su se počele pisati od sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća, kada je donesena odredba o pisanju školskih spomenica, a tu su odredbu školske vlasti 1880. podigle na nivo naredbe u kojoj je detaljno opisano kako se trebaju pisati spomenice.³¹ Prema naredbi iz 1880. školska spomenica sastojala se od dviju glavnih cjelina: 1. Povijest škole (od utemeljenja škole do 1. listopada 1875) i 2. Ljetopis škole (od 1. listopada 1875. pa dalje). Povijest škole trebala je sadržavati podatke o tome kada je škola utemeljena i tko ju je utemeljio, koji su učitelji u školi službovali i po mogućnosti kratak nacrt njihova života i njihova djelovanja, kakva je bila od početka rada školska zgrada i je li se kasnije mijenjala. Ljetopis škole prema naputku je trebao biti kronološko vođenje „sgoda, škole se tičuće“. U njemu se trebalo opisivati stanje školske zgrade, školskog vrta i školske knjižnice, te voditi evidenciju koliko je djece polazilo školu po godinama i druge podatke vezane uz učenike (popis školskih sposobnjaka, polazak škole, polaznici prema spolu, dobi i vjeroispovijesti, zdravstveno stanje učenika). U spomenici su se trebali navoditi i „posjeti škole po kr. nadzorniku ili po kojoj inoj uglednoj osobi“. Ljetopisi škola su se precizno trebali voditi od školske godine 1880/1. pa nadalje. Naputak o vođenju spomenica određivao je i metodologiju pisanja školskih spomenica. „Sve neka bude kratko, jezgrovito i istinito. Osobnim zadjevicam i prepirkama nema u ljetopisu nikakova mjesta. U svrhu sastavljanja školske poviesti neka učitelj pregleda sve školske spise i neka iz njih izvadi, što mu se za školsku spomenicu čini prikladno i važno. Podatke o postanku i utemeljenju škole neka prema potrebi potraži i u registraturi dotičnih školskih, občinskih i župnih ureda. Isto tako valja potražiti obavijesti o prijašnjih školskih odnošajah kod starijih osoba i njihove izjave kao i ine tradicije, u koliko se na školu odnose, uzeti u obzir kod sastavljanja školske spomenice. Kod historijskih podataka neka se navede izvor, iz kojega su crpljeni, i kod navodjenja ustmenih tradicija osobe, od kojih su priobćene i jesu li te osobe, što su pripoviedale, same doživile ili od drugih čule i ima li tomu još drugih svjedoka.“³² U prvom dijelu spomenice trebalo je dati povijest škole od njezina osnutka, a u drugom dijelu spomenice trebao se pisati ljetopis škole. Taj prvi dio u mnogim je spomenicama vrlo nepouzdan jer pisci spomenica često nisu imali na raspolaganju nikakvu prethodnu školsku dokumentaciju (školske valovnice, matične knjige učenika, zapisnike školskih vijeća itd.) pa su povijest škole pisali na osnovi usmene predaje i

³¹ Župan, „Živio svijetli ban!“, 213.

³² Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 35.

sjećanja najstarijih mještana. Pored toga koristili su matične knjige učenika i zapisnike školskih vijeća, a oni temeljitiji u nedostatku školske dokumentacije koristili su se, na primjer, i zapisima kanonskih vizitacija.³³ Na primjeru školskih spomenica iz 19. stoljeća s područja valpovačkog kraja prikazat ću nekoliko podataka koji se mogu pronaći u njima i koji pokazuju kako školske spomenice mogu biti dragocjen izvor za istraživanje povijesti školstva. To su školska spomenica za valpovačku pučku školu, koja se čuva u Muzeju Valpovštine, te školske spomenice za škole u Harkanovcima, Ladimirevcima i Ivanovcima, koje se čuvaju u arhivu osnovne škole u Ladimirevcima.

Školska spomenica za opću pučku školu u Valpovu vodi se od 1882. godine, a prvi pisac spomenice bio je učitelj Šime Vudj, rođen u Našicama. U prvom su dijelu spomenice dani kratka povijest škole i pregled učiteljskog osoblja.³⁴ Prema prvom piscu spomenice valpovačka škola je osnovana 1782., pa je u njoj prikazana kratka povijest škole od 1782. do 1830., i to na osnovi kanonskih vizitacija koje je pisac spomenice dobio na uvid u župnom uredu u Valpovu.³⁵ Prije dolaska učitelja Šime Vudjja dugogodišnji učitelj i ravnatelj valpovačke pučke škole bio je Ivan Marković, rođen u Beremendu, koji je 1877. postao ravnatelj i tu je dužnost obavljao do svoje smrti 1881. godine. Prva učiteljica u Valpovu bila je Karolina Jeh, koja je započela s radom 1869. kada je valpovačka mješovita pučka škola podijeljena na dječjačku i djevojačku školu. Nakon nje u djevojačkoj je školi radila Jelisava Mihić, koja je 37 godina obrazovala i odgajala djevojčice u valpovačkoj djevojačkoj pučkoj školi. Nakon povijesnog dijela koji je pisao prvi pisac spomenice dodan je tekst koji nadopunjuje i ispravlja prvog pisca zbog neobjektivnosti prema Ivanu Markoviću. Novi je pisac za Ivana Markovića napisao da je bio odličan učitelj i odgajatelj te da su ga mještani Valpova poštovali i cijenili. Taj novi pisac spomenice bio je učitelj i kasniji dugogodišnji ravnatelj Josip Mesić, koji je rođen u Brodu, a u valpovačkoj je školi radio sve do umirovljenja 1918. godine.³⁶

Ljetopis valpovačke spomenice kontinuirano se vodio od 1881. do 1891. godine. Pojedini podaci u spomenici bilježe se do 1895. godine, a nakon duže pauze spomenica se ponovno vodi od 1918. do 1946., kada se prestaje s pisanjem spomenice. U spomenici je zabilježen i posjet Izidora Kršanjavog, koji je svojim djelovanjem na polju prosvjete doprinio da modernizacijski odgojno-obrazovni ciljevi osmišljeni tijekom Mažuranićeve reforme školstva budu u većoj mjeri realizirani krajem 19. stoljeća.³⁷ Zajedno s biskupom Strossmayer-

³³ Župan, „Živio svijetli ban!“, 213.

³⁴ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

³⁵ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

³⁶ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

³⁷ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

rom zaslužan je za osnivanje Katedre za povijest umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu, na kojoj je bio i prvi profesor. Od 1891. do 1896. bio je predstojnik vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu. U tom je razdoblju Kršnjavi znatno unaprijedio uvjete u gotovo stotinu škola i zavoda, što adaptacijom, što izgradnjom čitavog niza novih školskih zgrada. Zaslužan je za modernizaciju nastave u srednjim školama (uvođenje realnih gimnazija) te otvaranje prvog ženskog lica, kao i ženske stručne škole u Zagrebu. Za njegovog mandata izgrađene su monumentalne gimnazijske zgrade u Zagrebu i na Sušaku. Kršnjavi je kao predstojnik vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu obišao pučku školu u Valpovu 10. svibnja 1895., što je zabilježeno u školskoj spomenici u kojoj se nalazi i njegov potpis. Pored posjeta Izidora Kršnjavog, u spomenici je detaljno opisan i posjet bana Khuena-Héderváryja Valpovu 1889. godine.³⁸ Ban Khuen-Héderváry posjetio je Valpovo 19. kolovoza prilikom svoga putovanja u Belišće, gdje je obišao gradilište pruge Belišće – Viljevo – Kapelna, koju ju je gradila Guttmanova tvrtka. U valpovačkoj školskoj spomenici taj je banov boravak u Valpovu opširno opisan. Glavni razlog njegovog tadašnjeg posjeta Slavoniji bilo je održavanje gospodarske izložbe u Osijeku. Putovanje bana Khuena-Héderváryja od Osijeka do Valpova opisano je kao „pravo slavlje“. Ban je u Valpovo stigao oko 11 sati prije podne, gdje je prema zapisu u spomenici „izvanredno, sjajno dočekan“, a cijelo je Valpovo povodom njegova dolaska bilo ukrašeno zastavama, cvijećem i sagovima.³⁹ Ispred općinske kuće izgrađen je „veleban slavluk“ pored kojeg su bana dočekali valpovački „odličnici“, a uz slavluk su bili raspoređeni i učenici valpovačke pučke škole koji su bana dočekali zajedno sa svojim učiteljima i učiteljicama.⁴⁰ Ispred podignutog slavluka bili su prisutni i brojni stanovnici Valpova, a prema zapisu iz spomenice prilikom toga dočeka skupio se „bezbrojan puk“. Bana je prvo pozdravio tadašnji valpovački župnik, a na njegov pozdrav ban je, prema zapisu u spomenici, odgovorio: „Neka bi svećenstvo po ovom velikom uplivu samo nastojalo, da se puk i u buduću što više priklanja školi i njom okorišćuje.“⁴¹ Ban je u svom kratkom govoru na prvo mjesto stavio brigu za školovanje stanovništva, te je i od svećenstva zatražio angažman oko toga. Učenici nisu bili samo dekoracija u valpovačkom dočeku, a učenica Ljuba Mesić dobila je u njemu glavnu ulogu. Bila je to kći ravnatelja pučke škole koja je banu predala „prekrasnu kitu cvieća s trobojnicom“ i za dobrodošlicu izrecitirala pjesmicu koju je sastavio njezin otac Josip Mesić.⁴² Ovaj detaljni opis

³⁸ Župan, „Živio svijetli ban!“, 215-217.

³⁹ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

⁴⁰ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

⁴¹ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

⁴² *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

posjeta bana dragocjen je izvor za istraživanje ideologizacije školstva i instrumentalizacije učenika u školskom sustavu u drugoj polovini 19. stoljeća.

U valpovačkoj je školskoj spomenici dobro opisan i životni put učiteljskog bračnog para Leonarda i Jelene Fichtner. Oni su svojim radom znatno unaprijedili rad valpovačke pučke škole na svim poljima, što je istaknuo tadašnji pisac spomenice Josip Mesić. Leonardo Fichtner rodio se 1865. u Zagrebu, gdje je 1884. završio Mušku učiteljsku školu.⁴³ U Valpovo ga je vjerojatno dovela ljubav prema Valpovčanki Jeleni Dvoržak. Jelena se rodila 10. studenog 1864. u Valpovu, a u Zagrebu je 1884. završila Žensku učiteljsku školu. Sa školskom godinom 1884/5. započeo je njihov učiteljski put u Valpovu, gdje su se vjenčali 1885. godine. U Muzeju Valpovštine sačuvana je originalna učiteljska prisega Jelene Fichtner iz koje se jasno vidi u kojem je smjeru išla tadašnja ideologizacija školstva i na koji je način školski sustav trebao služiti održavanju kulta ličnosti vladara Franje Josipa I. Prisega učiteljice Jelene Fichtner koju je pročitala 19. studenoga 1885. godine glasila je ovako: „Ja Jelena Fichtner zaklinjem se Bogom svemogućim ter vjeru dajem i obećajem, da ću prejasnomu, premogućemu i nepredobitnomu vladaocu Njegovu Veličanstvu Franji Josipu I. cesaru austrijskomu, kralju češkomu, Apostolskomu kralju ugarskomu, hrvatskomu, slavonskomu i dalmatinskomu, našem premilostivomu Gospodaru, biti vazda vierna, poslušna i odana; da ću Njegovu i Njegovih nasljednika i potomaka čast, dostojanstvo i korist podupirati i promicati, a svaku štetu od Njih odvrćati; da ću kano učiteljica pučke škole u Valpovu oko dobra zavoda, na kojemu mi je služiti svestrano nastojati, medju mladežju ne samo nauk i znanost, nego i religiozno čudoredni život ter zakoniti poredak svim svojim silami podsticati i širiti, kod ispitah i prosudjivanja rada učeničkoga sdušnom strogošću i nepristranošću postupati, riečju da ću službu, koja mi je povjerena, vierno i marljivo obnašati, pri tom samo dobro službe Njegova cesarskoga i kraljevsko-apoštolškoga Veličanstva pred očima imati, naloge podieljene mi od mojih predpostavljenih dragovoljno slušati i izvršavati, svaku zloporabu službe, navlastito takovu, koja bi prejasnom vladaocu Gospodaru nam premilostivomu, državi, nabožnosti i čudorednosti pogibeljna biti mogla izbjegavati, te da se od svojih dužnostih nikakovimi obziri, ničijom milošću ili nemilošću neću dati nikada odvratiti i napokon da ću službenu tajnu vierno čuvati. Tako mi Bog pomogao.“⁴⁴ Leonardo Fichtner se odmah po dolasku u Valpovo angažirao oko modernizacije mnogih gospodarskih i kulturnih institucija i bio je glavni inicijator osnutka vatrogasnog društva. U valpovačkoj je školi unaprijedio nastavu tjelovježbe dogradnjom gimnastičarskih sprava na školskom igralištu, a zaslužan je i za osnutak glazbene škole. Njegovim dolaskom u potpunosti je obnovljen školski vrt, koji je

⁴³ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

⁴⁴ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 52.

do tada bio potpuno zapušten. Tako je školske godine 1886/7. u vrtu već bilo 1648 divljih i 476 oplemenjenih voćaka te 356 trsova, a mještanima je poklonjeno 98 oplemenjenih voćaka. Učenici su se te godine bavili pčelarstvom i uzgajali „svilene bube“, kako je zapisano u valpovačkoj školskoj spomenici.⁴⁵ Poduku u pčelarstvu i svilarstvu držao im je Leonardo Fichtner, koji je između ostalog bio i tajnik valpovačkog pčelarskog društva. Koliko je školski vrt bio važan za razvoj gospodarstva u Valpovu vidimo iz zahvale valpovačke Gospodarske podružnice, koja se 1898. školi zahvalila na donaciji od 200 voćaka. Da je školski vrt u Valpovu bio u izvrsnom stanju i nakon odlaska Leonarda i Jelene Fichtner u Osijek 1900., potvrđuje županijsko školsko izvješće za 1902. u kojem se navodi kako je školski vrt u Valpovu uvršten među „najnaprednije“ vrtove u županiji.⁴⁶ U Muzeju Valpovštine ostala je sačuvana fotografija s kraja 19. stoljeća na kojoj možemo vidjeti Leonarada Fichtnera s učenicima 3. i 4. dječackog razreda pučke škole ispred školske zgrade.

Školsku spomenicu u Ladimirevcima je 1883. počeo voditi učitelj Stjepan Ebrić, koji je u školi radio od 1880. do 1916. godine.⁴⁷ Ebrić se prilikom pisanja povijesti škole žalio na nedostatak podataka na osnovi kojih bi utvrdio točne okolnosti osnivanja škole. Kao glavni izvor za rekonstrukciju početka rada škole koristio je podatke dobivene od bizovačkog župnika Lovre Balokovića, koji je informacije crpio iz „stare protocale školske“.⁴⁸ Stoga se pisac spomenice ispričava na mogućim pogreškama. Škola u Ladimirevcima je osnovana 1852. godine i Ebrić u školskoj spomenici navodi točnu godinu. Ebrić u prvom dijelu školske spomenice navodi i popis prijašnjih učitelja s kratkim biografijama. Tako iz spomenice saznajemo da je prvi učitelj u školi u Ladimirevcima bio Josip Bujanović.⁴⁹ Prema Ebrićevom opisu, riječ je o stručnom i nagrađivanom učitelju o kojem su mještani Ladimeravaca imali dobro mišljenje. Kao razlog njegovog ranog odlaska iz Ladimeravaca u Drenje autor u spomenici navodi loše materijalno stanje tadašnje školske zgrade i učiteljskog stana. Nakon Bujanovićeve odlaska 1854. u Ladimirevce za učitelja dolazi Ignac Kopf, koji uopće nije imao učiteljsku naobrazbu i po zanimanju je bio zidar. To na tadašnjim seoskim školama nije bilo neobično, a osobito je bilo izraženo u školama koje su imale loše uvjete za izvođenje nastave i koje nisu omogućavale pristojan život učitelja. Kopf je kao učitelj radio sve do 1860. godine, kada odlazi u Laciće. Njegov primjer nam pokazuje kako na ranu modernizaciju školstva tijekom neoapsolutizma trebamo gledati kao na složen proces koji nije imao isti učinak u svim dijelovima Hr-

⁴⁵ *Školska spomenica obće pučke škole u Valpovu.*

⁴⁶ Župan, *Povijest školstva u Valpovštini u dugom 19. stoljeću*, 50.

⁴⁷ *Školska spomenica Ladimirevci*, arhiv Osnovne škole Ladimirevci.

⁴⁸ *Školska spomenica Ladimirevci.*

⁴⁹ *Školska spomenica Ladimirevci.*

vatske. Nakon Kopfa za učitelja je došao Ivan Petz, koji također nije ispunjavao učiteljske stručne standarde pa je 1867. godine premješten u Laciće, gdje je zamijenio Ignaca Kopfa. Od 1867. do 1877. u školi je uspješno radio učitelj Valentin (Zdravko) Gerstner, koji je na vlastiti zahtjev bio premješten u Podgajce.⁵⁰ S Mažuranićevom reformom školstva očito je došlo i do poboljšanja učiteljskog kadra; tako je nakon Gerstnera kao učitelj počeo raditi Antun Sip iz Osijeka, koji je prvo završio četiri razreda gimnazije, a nakon toga i dvije godine učiteljske škole. Tijekom rada u Ladimirevcima pokazao se kao stručan i uspješan učitelj pa su ga 1880. godine školske vlasti imenovale za učitelja u Petrijevcima.⁵¹ Nakon njega u školu dolazi još jedan učitelj iz Osijeka, Stjepan Ebrić, koji je započeo s vođenjem školske spomenice u Ladimirevcima. On je nakon završene gimnazije i učiteljske škole prije Ladimirevaca bio učitelj u Brođancima, Sarvašu, Osijeku, Čadavici i Aljmašu.⁵² Njegov primjer nam pokazuje nomadski karakter tadašnjeg učiteljskog zanimanja jer su premještanja učitelja i učiteljica bila vrlo česta. Ebrić je u spomenici prikazao i kratku povijest školske zgrade, koja je zapravo bila preuređena kuća s kraja 18. stoljeća. Tri prostorije u toj školskoj kući bile su namijenjene za stanovanje, a jedna velika prostorija, nastala spajanjem dviju soba, bila je školska učionica.⁵³ Osim što je bio prvi pisac školske spomenice, učitelj Ebrić je bio jedan od glavnih inicijatora izgradnje nove školske zgrade u Ladimirevcima jer je stara školska zgrada u kojoj je predavao i živio bila u jako lošem stanju. Početni kapital za izgradnju školske zgrade (4.000 forinti) izdvojen je 1896. od novca dobivenog od prodaje općinske šume (19.000 forinti). Nakon dodatnog prikupljanja novca od Vlade (1.000 forinti) i lokalnog pokrovitelja (271 forinta) školska zgrada je izgrađena u listopadu 1900. godine.⁵⁴ Zanimljivost školske spomenice u Ladimirevcima je zalijepljena fotografija prve učiteljice u školi. Riječ je o učiteljici Stjepani Andrašević, koja je u Ladimirevcima radila od 1909. do 1925. godine.

Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima vodi se od 1879. ili 1880. godine. Ta je spomenica jedna od najstarijih školskih spomenica u valpovačkoj okolini. Spomenicu je počeo voditi učitelj Mirko Marić, koji je u školi radio od 1877. pa sve do umirovljenja 1895. godine.⁵⁵ Škola je, prema pisцу spomenice, počela s radom 1842. u jednoj seoskoj kući, a prva školska zgrada izgrađena je krajem 1856. godine. Autor u spomenici donosi prijepis zakladnice iz 1856. u kojoj se nalaze ugovor o izgradnji školske zgrade te

⁵⁰ *Školska spomenica Ladimirevci.*

⁵¹ *Školska spomenica Ladimirevci.*

⁵² *Školska spomenica Ladimirevci.*

⁵³ *Školska spomenica Ladimirevci.*

⁵⁴ *Školska spomenica Ladimirevci.*

⁵⁵ *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima, arhiv Osnovne škole Ladimirevci.*

ugovor o održavanju škole i učiteljskoj plaći. Prije učitelja Marića od 1862. do 1877. u školi je radio učitelj Vartolomej Baloković, a nekoliko godina nakon što je Marić otišao u mirovinu u školi je 1898. počeo s radom učitelj Gustav Müller iz Petrovaradina. Müller nastavlja s kontinuiranim pisanjem spomenice, a u Harkanovcima je radio do umirovljenja 1937. godine.⁵⁶ U spomenici se za svaku školsku godinu navodio broj upisanih učenika i broj učenika koji su polazili školu. Redovito se upisivao i broj knjiga u školskoj knjižnici, koja je bila podijeljena na učiteljski i učenički odjel. Glavnina knjiga za učiteljski odjel dolazila je od Vlade, dok su za učenički odjel knjige uglavnom dolazile od Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima.⁵⁷ Pisac spomenice pratio je i zdravstveno stanje učenika i redovito opisivao veće epidemije koje su zahvatile djecu u Harkanovcima. Tako je za 1878. godinu zabilježena epidemija difterije, od koje je u tri mjeseca umrlo 22 učenika i veći broj djece predškolske dobi.⁵⁸ Iako su poduzete određene epidemiološke mjere (prestanak rada škole), nisu postignuti veći rezultati u sprečavanju širenja bolesti među djecom. Difterija je inače bila jedan od glavnih uzroka velike smrtnosti među djecom u drugoj polovini 19. stoljeća, što je zabilježeno i u nizu drugih školskih spomenica. U spomenici se navodi i izbijanje velikog požara u kolovozu 1880. godine. Požar je uništio devet kuća i bilo ga je teško obuzdati jer se brzo širio preko slamnatih krovova. U obnovi kuća pomogao je barun Gustav Prandau, koji je seljanima poklonio građu iz svojih šuma.⁵⁹ Učitelj Marić je u spomenici opisao i potrese koji su pogodili taj kraj od 24. do 26. ožujka 1884. godine. „Najprije čula se tutnjavina, a potom oštro drmanje/trešnja. Žitelje naveo je taj potres u veliki strah, jerbo su se po kućama sama vrata otvarala.“⁶⁰ Te godine školi je dodijeljena i zemlja za školski vrt, ali se na njoj nije ništa moglo raditi zbog loše kvalitete tla. U spomenici je u kratkim crtama opisan i pogreb pokrovitelja škole baruna Gustava Prandaua, koji je umro 23. svibnja 1885. godine. Pisac spomenice redovito navodi i nabavku školske opreme, a posebno ističe nabavku novog školskog ormara i zemljovida Europe. Spomenica u Harkanovcima je posebno zanimljiva jer je učitelj bilježio sve prirodne pojave pa je tako osim već navedenog potresa opisao i oštru zimu koja je trajala sve do ožujka 1886. godine.⁶¹ U spomenici se redovito navodi i nadziranje škole od strane županijskog školskog nadzornika Pave Oreškovića. Učitelj Gustav Müller 1898. opisuje kako su školske vlasti organizirale proslavu 50 godina

⁵⁶ *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima.*

⁵⁷ *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima.*

⁵⁸ *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima.*

⁵⁹ *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima.*

⁶⁰ *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima.*

⁶¹ *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima.*

vladavine cara Franje Josipa u školama i kako su svi učenici dobili sličicu „Njegovog Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I“. ⁶²

Spomenica opće pučke škole u Ivanovcima vodi se od osnutka škole 1896. godine kada ju je počela pisati učiteljica Bernardina Golić. ⁶³ Ona je u školi u Ivanovcima radila od otvaranja nove školske zgrade 1896. pa do 1898. godine. Ono što je specifično za školsku spomenicu škole u Ivanovcima je to što prvih 14 stranica te spomenice nije u potpunosti autentično pa nam ova spomenica može poslužiti kao ogledni primjer nadzora i kontrole nad piscima školskih spomenica. Naime, početne izvorne stranice su otkinute i napravljen je prijepis u kojem su izostavljene određene rečenice koje se nisu svidjele tadašnjim školskim nadzornicima. Očito je školski nadzornik koji je naredio izbacivanje problematičnih dijelova prvotnog teksta spomenice vrlo široko i rigidno tumačio službeni nalog o pisanju ljetopisa škole u kojem se traži izbjegavanje „osobnih prepirki“.

Prvih 14 izvornih stranica školske spomenice Ivanovci nalazi se u Državnom arhivu u Osijeku u sklopu građe vezane za pučku školu u Ivanovcima. ⁶⁴ Ukoričena školska spomenica čuva se u arhivu osnovne škole u Ladimirevcima. ⁶⁵ Iz izvornog teksta spomenice izbačeni su dijelovi koje su pisali učiteljica Bernardina Golić i učitelj Stjepan Jobst, a radi se o vremenu od osnutka škole 1896. do 1901. godine. Cenzorski prijepis, vjerojatno po nalogu mjesnog školskog nadzornika Josipa Anschaua ili županijskog školskog nadzornika Pavla Oreškovića, napravila je učiteljica Ružica Penc, koja je u školi radila tijekom jedne školske godine (1901/02). Nakon njenog kratkog boravka u školu je stigao učitelj Đuro Čordašić, koji je u Ivanovcima radio do 1907. godine. Spomenica pučke škole u Ivanovcima neobična je po tome što ju je učiteljica Golić počela pisati kao svoj osobni dnevnik, a ne kao formalnu školsku kroniku. Upravo je zato ta spomenica vrlo dragocjen izvor jer donosi opis seoske škole iz perspektive učiteljice koja iz grada dolazi u jednu malu seosku školu. ⁶⁶ Njezino preseljenje iz Osijeka, tada jednog od najrazvijenijih gradova u Banskoj Hrvatskoj, u selo pretežito nepismenih seljaka za učiteljicu Golić bio je veliki izazov koji je u početku prihvatila s prosvjetiteljskim zanosom, da bi se dolaskom u Ivanovce taj zanos pretvorio u razočaranje. Prema riječima Bernardine Golić, stanovnici sela sve do kraja 19. stoljeća nisu bili skloni otvaranju škole, a dobar dio njih bio je protiv školovanja svoje djece

⁶² *Spomenica opće pučke škole u Harkanovcima.*

⁶³ *Spomenica za nižu pučku školu u Ivanovcima*, arhiv Osnovne škole Ladimirevci.

⁶⁴ Državni arhiv Osijek (HR-DAOS)-732, K.1. *Spomenica škole u Ivanovcima* – listovi.

⁶⁵ *Spomenica za nižu pučku školu u Ivanovcima.*

⁶⁶ Dinko Župan, *Mentalni korzet: Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918)* (Osijek - Slavonski Brod, 2013), 154-155.

i 1896. godine, kada je dovršena gradnja školske zgrade.⁶⁷ Kako je učiteljica Golić doživljavala svoj početni rad u školi, učenike i seljane, te kako se nosila s usamljenošću i nerazumijevanjem seljana i školskog nadzornika, ilustrirat ću s nekoliko dijelova izvornog teksta školske spomenice:

„Pa doćim je upravo mojoj malenkosti ova uzvišena ali tegobna zadaća u dio pala, da obradjujem težkim trudom zapušteno ovo tlo duševne prosvjete, da položim prvi temelj nauci i naobrazbi budućega potomstva ovih trijuh mjesta, nemogu propustiti, a da nespomenem koju iz prvih dana djelovanja svoga. Začuv, da mi je poći na novootvorenu školu, obuže me neka neizkazana radost, pošto unapred snovah, kako bi se dalo u školi što lijepše urediti, kako li uspješnije djelovati, a sve me tim većma veselilo, što postigoh ono, za čim sam jur odavna iskala, te poželih čim prije pojaviti se na licu mjesta. U svojem oduševljenju umišljah si ja školu i sve oko nje već u najboljem redu i skladu, mjestance ubavo, stanovnike prijazne, uljudne i ljubke susretaje, kao što ih se može naći u seljaka mile Djakovštine ili krasne Posavine. Nu koli razočarana bijah stigav u Ivanovce. Škola tek dogradjena, u njoj kao i u budućem mojem pristaništu najveći nered, nikakove ograde, dvorište puno jama; - sve to naličilo više kakovoj pustoši, nego li prjatnu domu. Ljubopitan svijet motrio me kao čudom, a nebijaše medju njim, koje bi znao nazvati: „Hvaljen Bog“ ili „dobar dan“. I nehotice otme mi se poput pjesnikova putnika uzdah: „Bože mili, kud sam zašla“? Jedva nadjoh zaklon u privatnoj nekoj kućici. (...) Da je samo ikomu bilo vidjeti, kako su nerazumne matere nastojale sakriti mezimče svoje i oteti ga školi. Boljelo me do dna duše, gledajući, kako dovede svoju djecu u školu, - ne kao u hram prosvjete, nego, kao teoce na klaonicu; prijeteci joj svim mukama. (...) Nakon svršenog popisa, razidje se opet svjetina, razidjoše se djeca a školska soba osta prazna na dva tjedna, za koje vrijeme imalo se razno staviti u red. Sada istom, pokle nemogah začeti djelovanje svoje, nastade za me neugodna epoha. Malo netom prije, bučan gradski život, - sada mrtvilo, do sele u krugu ugladjena svijeta, - sada medju neukim i prostim; uz to plahost djece sirovost odraslih, - te kišovito i gadno vrijeme - sve se to slagalo i na me silno djelovalo. Osjetih neku nesnosnu praznoću, oćutih se sama i ostavljena kao nigda prije i bilo mi je kao de se živa nalazim već u pustoj raci. - Jedina pomisao na uzvišenu zadaću zvanja svoga, te da ne živi čovjek sam za sebe, nego za drugoga, utiša doniekle ta bolna ćuvstva u meni i ja počeh svimi silami nastojati, da si omogućim što prije početak djelovanja svoga. Dan po dan minu i hvala Bogu, dne 20. studenoga nadjoh se u velikom krugu djece, koje broj dosizao 95, te začeh u ime božje polagati temelj u pusto tlo srdaca njihovih. (...) Sve do Božića, ostala je škola bez knjige i učila, te se je tako, moglo samo obučavati, u onom, što bi djeca trebala već doma da su naučila, trebalo im je stvoriti pojam o školi, o knjizi

⁶⁷ HR-DAOS-732, K.1. *Spomenica škole u Ivanovcima* – listovi.

(...) Dne 27. travnja, pregledao je ovu školu žup. šk. nadzornik pogl. G. Josip Anschau. Žaliti je, što je tom sgodom zaboravio g. Nadzornik, da je ova škola novorodjenče, da je najmladja med sestrama svojim, i da je tek onda otvorena, kad su na drugima dobrahno već radili. Tako je n.p. zahtjevao od učenika da čitaju još nevježbana štiva. To će reći, vrlo mnogo zahtjevati od djece, koja su, rekla bih, tek duševno progledala, koja su tek pojmiti stala što je knjiga, koju su početkom mj. siječnja u ruku primila; a koncem travnja da čitaju već, kao učenici III. ili IV. razreda. Ako je ikada pogl. g. Anschau za svoga učiteljavanja sa skroz neukom djecom, kao što su to ovdje bila, za tri mjeseca ovakov uspjeh polučio, onda mu čestitam.⁶⁸

Ovaj završni kritički osvrt na školskog nadzornika u potpunosti je izostavljen u prijepisu spomenice iz 1902. godine. No, da je učiteljica Bernardina Golić izvršno radila svoj posao potvrdio je učitelj Stjepan Jobst, koji je na školi počeo s radom školske godine 1898/9. On je u školskoj spomenici pohvalio svoju prethodnicu. „Na prvi mah vidio je isti blagotvorno djelovanje iste, savjesne a i dosta vješte učiteljice. Djeca poslušna, marljiva, uredna, a svoj djeci bijaše srce puno plemenitih čuvstava.“⁶⁹

Iz svega navedenog može se zaključiti da su sačuvane školske spomenice iz 19. stoljeća zahvalan izvor za istraživanje povijesti školstva, jer sadrže slabo dostupne arhivske podatke o povijesti pojedinih škola te svojim slojevitim sadržajem otvaraju niz do sada neistraženih tema. Spomenica škole u Valpovu donosi jedan od najdetaljnijih opisa posjeta bana Dragutina Khuena-Héderváryja nekoj od škola te može poslužiti kao prvorazredni izvor za analizu tadašnje ideologizacije školstva i instrumentalizacije učenika u političke svrhe. Spomenica škole u Ladimirevcima može poslužiti kao izvor za istraživanje izgradnje školskih zgrada krajem 19. stoljeća. Školska spomenica u Harkanovcima primjer je spomenice koja daje niz podataka o lokalnim događajima, ali i ekstremnim prirodnim pojavama u drugoj polovini 19. stoljeća. Slučaj službene cenzure spomenice škole u Ivanovcima zaslužuje daljnju detaljniju analizu, a pored toga ta je spomenica prvorazredni izvor za istraživanje položaja učiteljica u tadašnjem školskom sustavu.

⁶⁸ HR-DAOS-732, K.1. *Spomenica škole u Ivanovcima* – listovi.

⁶⁹ HR-DAOS-732, K.1. *Spomenica škole u Ivanovcima* – listovi.

Summary

PRESERVED SCHOOL MEMORIALS FROM THE 19TH CENTURY AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF EDUCATION IN VALPOVO

First official school memorials were written from 1880, when every school was ordered to keep Memorial and record „major” school events. School Memorials are divided in two parts: the history of school and school chronicle for every school year. In the first part teachers recorded the history of the school since the day it was founded. In the second part they recorded the school chronicle. School Memorial is some kind of official school diary. School Memorial describes school life in many of its segments: school rituals connected to different religious and political events, transfer of teachers, number of students, illnesses among students, theatre and musical performances by school children, students work in school gardens, conditions of the classrooms and buildings, the number of books in school library, etc. The School Memorial is useful source for history of school practices, history of everyday life, culture history, social history and history of childhood. The paper gives a brief overview of the history of education in the area of the city of Valpovo based on preserved school memorials from the 19th century. The author is analysing school memorials from the schools in Valpovo, Harkanovci, Ladimirevci and Ivanovci.

Key words: school memorials, history of education, 19th century, Valpovo, Harkanovci, Ladimirevci, Ivanovci

Kontakt:

dr. sc. **Dinko Župan**

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
A. Starčevića 8, 35000 Slavonski Brod
email: dinkozup@hotmail.com